

Деякі архаїчні структури темпоральних прислівників
в українських підляських говірках¹

Оскільки Підляшшя через ізолюваність від решти української етнічної території та порівняно мало виявлені інтеграційні зв'язки залишається одним із найархаїчніших у лінгвістичному плані слов'янських регіонів, то серед прислівникових утворень різного часу, засвідчених у місцевих говірках, чітко вирізняються яскраво архаїчні форми.

Так, підляські говірки успадкували часовий прислівник *в'перуч* (*у'перуч*), відомий нині у двох значеннях: 'давніше, колись', пор.: *на пок'лони у'перуч при'ходил'і зу'с'уол'* (Старий Корнин); 'спочатку', пор.: *в'перуч товк'ниці' по'їїж, а тог'ди пуйдеш* (Чохи Орлянські). В окресленому ареалі такий дериват фіксувався й давніше: *в'пэруч* [1, 195]. Сучасне підляське *у'перуч* є наслідком поліетапності фонетико-словотвірних модифікацій староукр. **передже* (пор. берестейське *ўпэродж* [2, 90], закарпатське *п'едже, п'ереч'* 'раніше' [3, 283], бойківське *п'редже* 'раніше' [4, 129] і под.), похідного від колишнього предикативного прикметника м'якої основи **передь* і трактованого як адвербіалізована форма називного-знахідного відмінка однини середнього роду вищого ступеня порівняння: структура **perdje* 'раніше' підлягла адвербіалізації ще в епоху слов'янської мовної єдності [5, 345], а її континуанти *переже, п'реже* 'раніше' [5, 358], *преже, прежь, прежде* 'раніше', 'спочатку' [6, 1645 – 1646] активно засвідчені східнослов'янськими пам'ятками різного часу. Продовженням псл. **perdje* є відомі в білоруських говорах прислівники *'перуч* 'давніше, колись', 'спочатку' [7, 507], *у'перач* 'раніше, наперед' [8, 216], *у'перачы* 'спереду' [8, 216], *уя'роч, у'перуч* 'колись, давніше' [8, 221], *пд'пераж* 'спереду', 'спочатку', 'давніше, колись' [7, 399].

Виявлений у цьому ж ареалі прислівник *найу'перуч* 'найдавніше', 'найперше' співвідносний із формою найвищого ступеня порівняння, пор.: *о'но ше найу'перуч на поку'ди'л'е ми п'рав'е ден' у ден' хо'дил'і, то би'ло 'вес'оло* (Мохнате); *йа найу'перуч зро'біла 'с'ойе* (Старий Корнин). Паралель простежено в закарпатському говорі: *май п'едже* 'найперше' [3, 283].

У говірці с. Грабовець, крім характерної для всього західнополіського ареалу форми *'пос'ла* (факультативно також *пос'л'е*) 'згодом, через деякий час', у цьому ж значенні зафіксовано архаїчну структуру *пос'л'ед'*, пор.: *са'ма скажеи, а но вор'чиши пос'л'ед'*. Факт виявлення цього регіоналізму свідчить про достовірність тих спроб етимологізації староукр. **послѣ*, що передбачають реконструкцію вихідного варіанта **послѣдѣ* (найімовірніше, адвербіалізована прийменникова форма місцевого відмінка однини іменника давнього типу відмінювання на *-ѡ **слѣдѣ*) та дальший нерегулярний фонетичний розвиток **послѣдѣ* > **послѣди* > **послѣдь* > **послѣ* [9, 251 – 254]. Східнослов'янські пам'ятки різного часу такі форми засвідчують активно: *послѣдѣ, послѣди, послѣдь* 'згодом' [5, 358], *послѣди* 'згодом' [6, 1243]. Підляська говірка, отже, зберегла одну з проміжних ланок цього процесу – прислівник *пос'л'ед'*, давно втрачений більшістю сучасних східнослов'янських говорів.

Перелік унікальних слов'янських архаїзмів продовжує простежений в усіх говірках цього ж ареалу прислівник *'лони* 'торік, минулого року', пор.: *йа 'лони бу'ли беда'вала, йак 'с'ол'і'то* (Грабовець), *'лони ми зудо'сил'іс'* (Чохи Орлянські). Давніше в підляських говірках дослідниками констатовано варіанти *'лоні* [10, 670], *'лон'е* [11, 291]. В українській мові споріднені деривати фіксовані тільки в закарпатському та лемківському говорах: *'лони, в'лони* [12, 259], *ло'ни* [13, 267], *'лони, 'юны* [14, 433], а також *з'лони* [14, 80] із квазіпротезою [г]. Відповідники з тим же значенням відомі в діалектах білоруської мови:

¹ Діалектний матеріал зафіксовано 2002 р. в таких населених пунктах повіту Гайнівка Підляського воєводства (Польща): Вітово, Грабовець, Дубичі Церковні, Єльонка, Старий Корнин, Тофіловці, Чохи Орлянські (гміна Дубичі Церковні), Мохнате (гміна Гайнівка).

В усіх говірках окресленого ареалу (в населених пунктах Мохнате і Старий Корнин – тільки спорадично через більшу частотність уживання лексем ¹нини, ¹ниника) зі значенням ‘сьогодні, в цей день’ простежено структури *ʒ'is'*, ¹*ʒ'is'a*, рідко – ¹*ʒ'is'aj*, пор.: *ʒ'is' б'рал'і 'воду свеш'чону* (Дубичі Церковні); *ʒ'is' преч перен'игала* (Мохнате); *с'адал'і 'ʒ'is'a в так'сувку* (Дубичі Церковні); *'ʒ'is'a нава'рила товка'ниц'і* (Чохи Орлянські); *гово'рил'і 'ʒ'is'aj о по'саг – не дошл'і до ла'ду* (Грабовець). У частині говірок фіксовано також словотвірний варіант ¹*ʒ'is'ака*, рідко – ¹*ʒ'is'акай*, пор.: ¹*ʒ'is'ака сп'ят 'дужо ди'тий* (Тофіловці); ¹*ʒ'is'ака деру'ни пекла* (Вігово); ¹*ʒ'is'акай луб в'а'зал'і* (Грабовець). У паралельному вжитку засвідчено фонетичні варіанти таких утворень на зразок *д'іс'*, ¹*д'іс'a*, ¹*д'іс'ай*, ¹*д'іс'ака*, ¹*д'іс'акай*, пор.: *д'іс' то вун вже кон'тетни* (Грабовець); ¹*д'іс'a 'зурно* (Тофіловці); ¹*д'іс'ай о'с'от ко'сил'і* (Дубичі Церковні); ¹*д'іс'ака 'лен'і, йак в'чора* (Тофіловці). Зафіксовано похідні від аналізованих структур утворення зі значенням часової лімітативності: *до'ʒ'is'*, *до'д'іс'*, *до'ʒ'is'a*, *до'д'іс'a*, *до'ʒ'is'aj*, *до'д'іс'aj* ‘досі, до цього часу’, пор.: *'ц'їета ко'б'їета од'тамтул' са'ма – до'ʒ'is' не зудо'сил'іс'* (Чохи Орлянські) і под.

Давніше в підляських говірках простежено зі значенням ‘сьогодні’ ¹*дзісяка* [1, 423], ¹*ʒ'is'aj* [18, 148], *ʒ'is'* [18, 198], ¹*ʒ'is'ака* [18, 74]; зі значенням ‘досі’ *до ʒ'is'* [18, 189], *до ʒ'is' dn'a* [18, 33]. Ареал таких дериватів продовжується в надбужьких говірках Любомльського, Володимир-Волинського, Іваничівського районів Волинської області: зі значенням ‘сьогодні’ у цій говірковій групі нами засвідчено структури *ʒ'is'*, ¹*ʒ'is'a*, ¹*ʒ'is'aj*, *д'іс'*, ¹*д'іс'a*, ¹*д'іс'а*, ¹*д'іс'ай*, ¹*ʒ'is'ака*, ¹*д'іс'ака*, ¹*д'іс'іка*, ¹*ʒ'is'акай*, ¹*д'іс'акай*, ¹*д'іс'ікай*, ¹*ʒ'is'айдан'*, ¹*д'іс'айдан'*, ¹*д'іс'ійдан'*. Споріднені утворення з тим же значенням відомі в частині південно-західних українських говорів, пор.: західноволинське ¹*дзіся*, ¹*діся* [19, 107 – 110]; наддністрянське *дзіся*, *дзісяки*, *дзівська* [25, 262]; надсянське ¹*ʒ'is'a*, ¹*ʒ'is'k'i*, ¹*ʒ'is'ka*, ¹*ʒ'is'ka* [25, 46]; паралелі простежено в західних білоруських діалектах: ¹*дзісь*, ¹*дзіся*, ¹*дзісяй*, ¹*дзісека* ‘сьогодні’ [10, 55]; у польській народній мові структури на зразок *dziś*, *dzisia*, *dzisiaj*, *dzisiak*, *dziśka*, *dzisiajka*, *dziśko* – основні засоби для реалізації значення ‘сьогодні, у цей день’ [26].

Аналізовані лексеми на східнослов'янському ґрунті є виразними полонізмами, однак за посередництвом польського *dziś* ‘сьогодні’, яке найточніше зберігає початкову етимологічну структуру, зводяться до псл. **dъnъsъ*, буквально ‘день цей’ – зрощення адвербіалізованої форми знахідного відмінка іменника **dъnъ* ‘день’ із займенником **sъ* ‘цей’ [16, 174]. В українських карпатських говорах відомі й безпосередні (без польського посередництва) континуанти псл. **dъnъsъ* із давнім значенням ‘сьогодні’, пор.: лемківське *днесь*, *гнес*, *гнеска*, *гнескы*, *гнескы* [14, 70], ¹*ниська* [27, 23], *гнеска* [27, 15]; закарпатське *днис'*, *ннис'*, *ин'нис'*, *нис'*, *д'нис'кы*, *д'нис'ка*, *'нис'кы*, *'нис'ка* [12, 266]; бойківське *ннесь*, *ннись*, *нись*, *несь*, *'неська*, *'ниська*, *н'ниськы* [4, 130], *д'ниська*, *д'нес'кы*, *д'неськива* [28, 222].

Послідовність нерегулярних фонетичних модифікацій у структурі псл. **dъnъsъ* на старопольському ґрунті простежено: найдавніше старопольське *dzieńś* унаслідок звуження [e] перед носовим приголосним спочатку розвинулося в *dzińś*, яке вимовлялося як [ʒ'is'], але через відсутність у системі польського вокалізму носового [i] модифіковане було до форми [ʒ'is'], що засвідчена з XIV ст. [16, 174].

Зауважимо, що в решті західнополіських говірок зі значенням ‘сьогодні, в цей день’ фіксовано деривати інших структурних класів: у північній частині говору простежено *ти'пер*, *ти'пар*, *ти'пера*, *ти'пара*, *ти'перка*, *ти'перика*, *ти'парика*, *ти'перичка*, *ти'паричка*, пор.: *ти'пер Ку'пайло, а в'завтра Йван; ти'пер в'рано кваше'л'іну ва'ри'ла*; у більшості говірок засвідчено фонетико-словотвірні варіанти загальноновживаного *сьогодні* на зразок *с'о'год'н'і*, *с'о'год'н'і*, *с'о'год'н'a*, *с'о'год'н'a*, *с'о'гон':e*, *с'о'гон':e*, *с'о'год'н'і*,

со/год'н'а, согод'н'е, с'і/год'н'і, с'і/вод'н'і, с'і/год'н'а, с'і/вод'н'а, с'овод'н'і, совод'н'е, с'е/гон':е, с'од'н'і, с'од'н'і, с'од'н'а, сид'н'а, с'ід'н'а, с'од'н'е, с'он':е, ц'од'н'і, ц'од'н'а, с'о/год'н'ака, с'о/год'н'ачка, с'о/год'н'ічка, с'о/год'н'ічк'і, с'од'н'ічка, с'од'н'ічко, с'он':ічка.

В окресленому ареалі простежено архаїчні утворення з префіксом *од-*, дериваційною базою для яких були давні прислівники міри часу **коль, *толь, *сель* чи їх варіанти **куль, *туль, *сюль*, зумовлені, ймовірно, аналогією до *куда, туда, сюда* [5, 367]. Континуанти **отъколь (*отъкуль), *отътоль (*отътуль), *отъсель (*отъсюль)* у дослідженій говірковій групі відомі виключно з давньою темпоральною семантикою – виражають значення початкового часового моменту: *од'куол', од'кул'* ‘відколи, з якого часу, з якої пори’; *од'туол', од'тул'* ‘відтоді, з того часу, з тієї пори’; *од'с'уол', од'с'ул'* ‘відтепер, із цього часу, з цієї пори’, пор.: *од'куол' пан с'і/дит' тутай?* (Старий Корнин); *од'куол' пан в' с'і/етуй' в'осци?* (Мохнате); *од'туол' ми на поку'ди'л'е буол'ш не пош'л'і* (Мохнате); *ш'чено од'с'ул' вун став' праве здоровий* (Тофіловці). У говірці с. Єльонка простежено факультативно вживані словотвірні варіанти таких структур із суфіксом *-ка*: *од'кул'ка, од'тул'ка, од'с'ул'ка*, пор.: *од'тул'ка то с'тала не старим гостина, но молодим* і под.

У цьому ж ареалі зафіксовано пізніші за часом оформлення деривати *одтам'туол', одтам'тул', одтамтол', одтамтул'*, що виражають вказівку на більшу віддаленість початкового часового моменту: ‘аж із того часу, ще з тієї пори’, пор.: *не б'рал'і одтам'туол', йак х'вуору прив'ііез* (Дубичі Церковні); *ц'і/ета ко'б'і/ета одтамтул' са'ма – до'з'іс' не зудо'сил'іс'* (Чохи Орлянські). Реконструйована структура **отътамътоль (*отътамътуль)* – наслідок контамінації лексеми **отътоль (*отътуль)* ‘відтоді’ та прислівника *тамъ*, що вказує на більшу віддаленість вихідного часового моменту; пор. у цих же говірках форми вказівних займенників *той* ‘той, менш віддалений’ і *там'той* ‘той, більш віддалений’.

Континуанти староруських структур **отъколь (*отъкуль), *отътоль (*отътуль), *отъсель (*отъсюль)* у решті східнослов'янських говорів давнє часове значення остаточно втратили, натомість реалізують вторинне значення вихідного пункту руху [5, 348]. Подібно і в північній частині західнополіських говірок та у східній частині правобережнополіських говірок нами виключно з просторовою семантикою простежено форми *от'к'іл', вот'к'іл', вот'к'іл'а, от'кул', гот'кул', ткул', от'кул'а, гот'кул'а, ткул'а* ‘звідки, з якого місця; з якої місцевості’; *от'т:іл', вот'т:ил', вот'т:ил'а, от'т:ул', гот'т:ул', т:ул', от'т:ул'а, гот'т:ул'а, т:ул'а* ‘звідти, з того місця; з тієї місцевості’; *от'ц':іл', от'ц':іл'а, вот'ц':іл'а, от'ц':ул', гот'ц':ул', ц':ул', от'ц':ул'а, гот'ц':ул'а, ц':ул'а* ‘звідси, з цього місця; з цієї місцевості’; *од'гетул', од'детул', од'гетул'а, од'детул'а* ‘звідси, з цього місця; з цієї місцевості’.

Підляські говірки – єдиний слов'янський ареал, у якому **отъколь (*отъкуль), *отътоль (*отътуль), *отъсель (*отъсюль)* нині зберігають давню темпоральну семантику. Натомість для вираження значення вихідного пункту руху в цій говірковій групі вживані континуанти староукр. **съколь (*съкуль), *сътоль (*сътуль), *съсель (*съсюль)*: *ск'л', скул'* ‘звідки, з якого місця; з якої місцевості’; *стуол', стул'* ‘звідти, з того місця’; *с':уол', с':ул'*, рідше *с'ц'уол', с'ц'ул'* ‘звідси, з цього місця’, пор.: *скуол' с'і/ети страв'нутк'і девч'н'ата?* (Старий Корнин); *не бе'дуй, же вун стул' не прибе'жит, – байки, прибе'жит* (Грабовець); *с'ц'уол' му'рашчки і'н:и раз в'і'лаз'ат, би з мура'шин:ика* (Дубичі Церковні). Просторовою семантикою характеризується і прислівник *стам'туол', стам'тул', с'тамтол', с'тамтул'*, що реалізує значення ‘аж звідти, з місця більш віддаленого’, пор.: *ра'ний бат'ушко стам'тул' і с'уда при'ходив* (Чохи Орлянські); *стам'туол' коро'ви при'нал'і* (Грабовець).

Похідні від давніх прислівників міри часу **коль (*куль), *толь (*туль), *сель (*сюль)* деривати з префіксами *по-* та *до-* в підляських говірках реалізують закономірну для них семантику часової лімітативності. Практично в усіх говірках спостережено

паралельне вживання структур з обома префіксами: *по'куол'*, *по'кул'* і *до'куол'*, *до'кул'* 'доки, до якого часу'; *по'туол'*, *по'тул'* і *до'туол'*, *до'тул'* 'доти, до того часу'; *по'с'уол'*, *по'с'ул'* і *до'с'уол'*, *до'с'ул'* 'досі, до цього часу', пор.: *до'кул'* *'с'їета м'жавка 'буде?* (Вітово); *до'туол'* *било 'л'окше, по'куол'* *ноч би'ла 'зурна* (Мохнате); *по'тул'* *ме'н'їе там 'добре пла'тил'ї* (Чохи Орлянські); *пан до'с'уол'* *на с'в'їечку 'восок бе'ре?* (Мохнате); *ста'рейшиі по'с'уол'* *жил'ни'куйут* (Мохнате). У говірці с. Єльонка спорадично фіксовано форми *до'тул'ка*, *по'тул'ка*, *до'с'ул'ка*, *по'с'ул'ка*, пор.: *по'с'ул'ка вун там; до'тул'ка не хо'ди, йак в'чора* і под. Вказівку на більшу віддаленість кінцевого часового моменту реалізують структури *дотам'туол'*, *дотам'тул'*, *до'тамтол'*, *до'тамтул'* та *потам'туол'*, *потам'тул'*, *по'тамтол'*, *по'тамтул'*; пор.: *ж'дати до'тамтул'* *не було ме'н'їе в инте'рес'е* (Грабовець); *шу'кав по'тамтол'*, *по'куол'* *преч не пере'нигав* (Мохнате).

Зауважимо, що такі лексеми в цій говірковій групі можуть виражати значення просторової лімітативності – вказувати на кінцевий пункт руху, пор.: *до'куол'* *їа до'б'їєгла, то не помен'тайу* (Старий Корнин); *по'кул'* *пан так'сுவкейу до'їхав?* (Грабовець); *заче'п'їв'са – до'туол'* *пол'е'тив* (Грабовець); *по'туол'* *до'їшла і вер'нула'са* (Старий Корнин); *поди'ход'те до'с'уол'*, *до бат'ку'ов бл'їжей* (Дубичі Церковні); *ка'же, же по'с'ул' 'вижала* (Гофіловці).

Активне використання префіксованих прислівників з основами *-коль*, *-толь*, *-сель* або їх варіантами *-куль*, *-туль*, *-сюль* спостерігається в найдавніших східнослов'янських пам'ятках; звичайними ці утворення є в текстах XV–XVI ст. [5, 365–367]; в сучасній українській народній мові (за винятком поліських та карпатських говорів) вони практично витіснені прислівниками інших структурних розрядів. У карпатських говорах розвиток цього класу прислівників супроводжувався скороченням більшості представлених у староукраїнській мові структурно-семантичних груп, тому нині в основному фіксуються утворення з префіксами *до-* та *по-*, що реалізують значення часової лімітативності [5, 366]; деривати з префіксом *од-* (*от-*), що виражають вказівку на вихідний пункт руху, відомі тільки в лемківському говорі [27, 30–31]. Поліське наріччя включно з підляськими говірками, зважаючи на активне функціонування структур із префіксами *с-*, *од-*, *по-*, *до-*, нині становить, по суті, єдиний український ареал найбільш повного збереження прислівників з основами **коль*, **толь*, **сель* або їх варіантами **куль*, **туль*, **сюль*; у поліських говорах такі деривати характеризуються найширшими семантичними можливостями: прислівники з префіксом *с-* вказують на вихідний пункт руху, з префіксом *од-* – вихідний пункт руху, а в підляських говірках – початковий часовий момент, із префіксами *до-* та *по-* – виражають значення часової лімітативності та вказують на кінцевий пункт руху [29].

Підляські говірки – частина загального західнополіського ареалу прислівника *тог'ди* 'тоді, в той час', що є континуантом псл. **тъгъду*, пор.: *тог'ди їа нев'ход' те'бе в'дирила* (Грабовець). В інших говіркових групах Західного Полісся простежено фонетичні варіанти *тог'ди*, *тог'ди^е*, *тог'де*, *тог'ды*, *тог'ди^і*, *таг'ди*, *тог'ди*, *тов'ди*, *тов'ди^і*, *той'ди*, *то'ди*, *то'ди^і* 'тоді, у той час'. Прислівник *тог'ди* чи його варіанти в говорах Полісся та карпатського регіону, в білоруських та російських діалектах фіксований часто [30]. У спонтанному мовленні окремих носіїв обстежених говірок спорадично трапляється реліктовий в українській мові прислівник *ког'дас'* 'колись, давніше' – континуант псл. **къгъда* 'коли', пор.: *ког'дас'* *во'на за'барзо ц'ван:а була* (Дубичі Церковні). Етимологічно найближчі утворення простежено в правобережнополіських говірках: *ког'да* 'коли' [31, 134], *ка'дас'* 'колись, давніше' [31, 181], *ког'ды* 'коли' [32, 44].

Аналізовані структури прислівників склалися ще в епоху слов'янської мовної єдності. Підляські говірки нині є одним із небагатьох українських ареалів збереження та активного функціонування цих слов'янських архаїзмів, структура та семантика яких не

заснала істотних змін, а даліше морфологічне оформлення та семантичний розвиток відбувалися в умовах відносної ізольованості ареалу від решти українського мовного континууму.

Література

1. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 1. – Мн.: Навука і тэхніка, 1979. – 702 с.
2. Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
3. Пискач О. Відприкметникові прислівники в українських говорах Закарпаття // Молодь – Україні: Наукові записки молодих учених Уж ДУ. – Т. 5 – 6. – Ужгород, 1995. – С. 280 – 291.
4. Захарків О.П. Семантична структура прислівників часу в бойківських говірках // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 127 – 136.
5. Історія української мови: Морфологія. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 342 – 412.
6. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: В трех томах, шести частях. – Т. 2, ч. 2. – М.: Книга, 1989. – 1802 с.
7. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 3. – Мн.: Навука і тэхніка, 1983. – 678 с.
8. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 5. – Мн.: Навука і тэхніка, 1986. – 654 с.
9. Mańczak W. Etymologia rosyjskiego *posle* // Slavia Orientalis. – Rocznik XLVII. – № 2. – Kraków, 1998. – S. 251 – 254.
10. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 2. – Мн.: Навука і тэхніка, 1980. – 728 с.
11. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У двох томах. – Т. 1. – Луцьк: Вежа, 2000.
12. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України. (Лексика). – Частина 2. – Ужгород, 1960.
13. Німчук В.В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 263 – 273.
14. Верхратський І. Про говір галицьких лемків. – Львів, 1902. – 489 с.
15. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 2. – М.: Русский язык, 1989. – 779 с.
16. Cyran W. Przysłówki polskie: Budowa słowotwórcza. – Łódź, 1967. – 244 s.
17. Етимологічний словник української мови: У семи томах. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1989. – 549 с.
18. Czyżewski F., Warchoń S. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny. – Lublin, 1998. – 496 s.
19. Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 62 – 267.
20. Верхратський І. Говір батюків. – Львів, 1912. – 306 с.
21. Гуцульські говірки. Короткий словник. – Львів, 1997. – 232 с.
22. Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник. – Кн. 1. – Київ: УАН, 1928. – С. 1 – 92.
23. Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – К.: Наукова думка, 1991. – 308 с.
24. Матеріали до словника буковинських говірок. – Вип. 6. – Чернівці, 1979. – 123 с.
25. Пшепорська М. Надсянський говір. – Варшава, 1938. – 87 с.
26. Bał J. Formacje przysłówkowe z sufiksalnym *j* i *k* typu *dzisiaj*, *wczoraj*, *dzisiaj*, *tamok* w historii i dialektach języka polskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974. – 115 s.
27. Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок. (Дієслівна лексика). – Частина I. – Тернопіль, 1997. – 54 с.
28. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – Частина 1. – К.: Наукова думка, 1984. – 342 с.
29. Громик Ю.В. Відзайменникові прислівники з суфіксами **-li*, **-lb*, **-lě* у західнополіському говорі // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. – № 9. – Луцьк, 2001. – С. 35 – 43.

30. Громик Ю.В. Відзайменникові прислівники з формантами *-гди (-ди), -гда (-да), -гді (-ді)* у західнополіських говірках // Філологічні студії: Науковий часопис. – Луцьк, 2002. – № 1. – С. 26 – 34.
31. Говірки Чорнобильської зони: Тексти. – К.: Довіра, 1996. – 358 с.
32. Тураўскі слоўнік: У пяці тамах. – Т. 3. – Мн.: Навука і тэхніка, 1984. – 311 с.